

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

1925 чылдың
август 31-де
үнүп эгелээн

№ 104 (17241)

2006 чылдың
АВГУСТ 22,
вторник

Номерни парлалгаже
дужааганы:
график езугаар — 21.00,
херек кырында — 18.00.
Садар өртээ 4 рубль.

Тиилекчи школаларга – дипломнар

Август 18-те «РФ-тин Күрүне Чөвүлелиниң шиитпир эзугаар ТР-де инновациялыг өөредилгениң болгаш эртемниң хөгжүлдесиниң байдалы болгаш келир үези» деп темага ТР-ниң Чазааның хөй кижикиржикчилиг хуралы болуп эрткен. Аңаа эге сөстү ТР-ниң Чазааның Даргазы Ш.Д.Ооржак алгаш, амгы инновациялыг өөредилгениң бол-

гаш эртемниң хөгжүлдесиниң национал төлөвилелдин күүселдизинде ролунга доктааган. Хуралдың кол темазына дыңнадыгны өөредилге сайыды П.А.Морозов кылган. Күрүнениң өөредилге политиказының кол уг-шиниң дугайында дыңнадыгны ТР-ниң Чазааның Даргазының оралакчызы Е.К.Матвеева, ТР-де өөредил-

гениң болгаш эртемниң интеграциязының айтырыгларының талазы-биле дыңнадыгны эртем, өөредилге черлери болгаш аныяктар политиказының талазы-биле сайыт Л.Ш.Ондар кылган. Амгы өөредилге системазының айтырыгларының талазы-биле хөй санныг кижикиржикчилиг хуралга сөс ап чүве чугаалаан. Хуралдың байырлыг кезээнде

инновациялыг өөредилге программаларын боттандырып турар школаларның аразында чарлаан Бүгү-россия болгаш республика конкурстарының тиилекчилери 15 нити билиг өөредилге албан черлеринге РФ-тин өөредилге болгаш эртем яамызының база ТР-ниң Чазааның дипломнарын (чурукта) тывыскан.

Бистиң корр.

Кажан? Каяа? Чүү?

ДАЛАЙ-ЛАМА Моолга келир

Моолдун массалыг информация чепсектериниң дыңнатканы-биле алырга, август 21-де Ыдыктыг 14-кү Далай-Лама моолга келир деп турар. Ол август 23-24-түн хуннеринде лекция номчуур. Ол Моолга август 27-ге чедир турар болгаш буддист ламалар база чүдүкчүлөр-биле ужуражылгалар планда көрдүнүп турар.

Ыдыктыг 14-кү Далай-лама Моолга 7 катап чораан, сөөлгү катап 2002 чылда чораан. Чалаан тала Ыдыктыг башкыны Моолдун «Гандан тегчиле» хүрээзинге чаларадып тургузар. Моолдун массалыг информация чепсектериниң чугаалап турары-биле алырга, Моолдун күрүне тургузуунун 800 чылын байырлаарының хемчээлинге эң-не улуг ужуражылгаларның бирээзи болуп турар. Россияның буддистер төлээлери Моолда чеде берген.

Моол аныяктарга олуттарны берген

ТР-ниң Чазак Даргазы Ш.Д.Ооржак ТАР-ның тургустунганының 85 чылын байырлаарына киржип келген моол делегацияның төлээлери-биле ужурашкан.

Моол делегацияның удуртукчузу, Ценгел сумузуңуң чагырга даргазы, дээрги Алтынбек республиканың удуртулгазына болгаш Наадымны байырлаарының талазы-биле организастыг комитетке чылы-биле хулээп алганы дээш өөрүп четтиргенин илереткеш, ооң медеглээн болза, бистиң республикага келгени күлгө өөрүнчүг эвес, дыка ажыктыг болганын медеглээн. Тываның өөредилге яамызы-биле моол малчынарның уругларын Кызылдың өөредилге черлеринге өөредир талазы-биле ийи таланың керээзин чарган. Нийтизи-биле 15 олуттарны моол аныяктарга берип турар.

Хоорай хүнүнге уткуштур

Кызыл хоорайның мэриязы хоорай хүнүнге уткуштур белеткел ажылдарын эгелээн. Хоорайның мэри Д.К.Донгак удурткан организастыг комитеттин бирги хуралы болуп эрткен. Хоорайны 6 районнарга таарыштыр чарган. Эң тергиннерни илередир талазы-биле элээн каш номинацияларны тургускан.

Чижээлээрге, эң дээрэ улашакчызын болгаш эң дээрэ өөреникчини база алды районнарның аразында эң идепкейлиг өг-бүлени шаңнаары көрдүнүп турар. Хоорайның школаларының, бугурулгелеринин, коллективтериниң чаңчылчаан парады, ногаа кат-чимистиң делгелгези, чоннуң хереглел барааннарының делгелге-ярмарказы планда көрүнүп турар. Байырлал ийи хүн эртер, баштайгы хүнүнде микрорайоннарда, ийиги хүнүнде хоорайның кол шөлүңгө хемчеглер эрттирери көрдүнүп турар.

Бистиң корр.

АРИНАНЫҢ ээлчеглиг шаңналы

Арина Кара-ооловна Лопсан – Мөңгүн-Тайга кожуунуң «Кашпал» көдээ ажыл-агый кооперативиниң өшкү кадарчызы. Ол аныяк-даа болза, «ТР-ниң алдарлыг ажылдакчызы» хүндүлүг аттың эдилекчизи.

Арина Кара-ооловна кара чажындан-на мал-маган аразына өскөн болгаш, бодунуң күш-ажылчы оруу кылдыр база малчынның чымыштыг ажылын шилип алган. 1997 чылдан бээр ажыл-агыйның аңгы коданын хүлээп алгаш, амга чедир ажылдап чоруур. Ынчалза-даа ооң улуг дузалакчызы, уругларының кырган-ачазы республикада

билдингир малчын Кара-оол Секпек-оолович Ооржак болуп турар.

Адашкылар бо хүннерде 300 ажыг күрүне малын Тоолайлыг деп черде кадарып турар. Бо чылын күрүнениң мал бажын өстүреринге бедик көргүзүлгери дээш ТР-ниң Чазааның 100 муң рубльдин шаңналын алган. Ону Наадымда «Өглер хоорайжыгажына» хөйүнү мурнунга ТР-ниң Чазааның Даргазы Ш.Ооржак, ТР-ниң көдээ ажыл-агый сайыды В.Лавриненко тывыскан.

Юрий КӨК-ООЛ.

Авторнуң тырттырган чуруктары.

«2006 чылдың март 24-те Россия Федерациязының Күрүне Чөвүлелиниң шиитпирлеринге дүүштүр Тыва Республиканың өөредилгезиниң болгаш эртемниң хөгжүлдесиниң байдалы болгаш перспективалары» деп айтырыг талазы-биле Тыва Республиканың Чазааның калбак хуралына Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.Д. ООРЖАКТЫҢ 2006 чылдың август 18-те

ЧУГААЗЫ

Хүндүлүг Чазак
кежигүннери, чалатканнар!

Өөредилге системазын чаартыр ажыл чуртта элээн каш чыл иштинде чоруп турар. Ынчалза-даа школаларның болгаш өөредилге черлериниң, башкыларның амыдыралының херек кырында байдалы шоолуг-ла өскерилбээн. Мында кижикиржикчи чүве чок, маңаа чүглэ эки бодаттыг реформалар-биле чергелештир шыырак инвестициялар херек болуп турар.

Россия Федерациязының Күрүне Чөвүлелиниң хуралына беш чыл бурунгаар өөредилгениң нарын айтырыгларын чугаа-

лашкан. Күрчөвүлел ол айтырыг-же бо чылдың мартта эглип келген. Чурттуң Президентизи В.В. Путин сөөлгү 5 чылда федералдыг бюджеттин өөредилгеге чарыгдалы барык беш катап, каттышкан бюджеттин үш катап өскөн деп чугаалаан. Ынчалза-даа адырда эргилделиг өскерилгелер чок болган.

Өөредилгеде чорудуп турар реформаларның дээштин бедидери-биле бо чылдан эгелээш мурнады хөгжүдөр «Өөредилге» деп национал төлөвилелди боттандырып эгелээн. Ол болза, хамыктың мурнунда, инновация программаларын, өөредилгени

информатизастаарын идепкейлиг непередип турар школаларны, дээди өөредилге черлерин болгаш эң эки башкыларны күрүнениң талазындан деткиринче, талантылыг аныяктарны болгаш школачыларны кижизидер талазы-биле өөредилге албан черлериниң ажылын деткиринче угланган; көдээ школаларны автобустар-биле, школаларны дериг-херекселдер болгаш өөредилге-көргүзүг материалдары-биле ханды-рарынче угланган. Бис шуптувус бо ажылга киржип турар бис. Ол чамдык эки түңнелдерин берип турар. 2006 чылда төлөвилелди боттандыраарына агар бюджет

акшаландырышыкыныга немей 99,4 млн. рубль көрдүнгөн, ооң иштинде федералдыг бюджеттен – 79,7 млн. рубль, республиканын-дан – 6,8 млн. база муниципалдыг бюджеттерден – 12,9 млн. рубль. Август 1-ге чедир херек кырында 47 млн. рубльди алган азы чылда хемчээлдин 47,3 хуузу.

Күрчөвүлелдин хуралына элээн хөй шиитпирлеттинмейн турар нарын айтырыгларны адаан, олар бистиң республикада база ындыг болуп турар.

Бирээде, Россия Федерациязының Чазааның өөредилге

(Уланчызы 2-ги арында).

«2006 чылдың март 24-те Россия Федерациясының Күрүне Чөвүлелиниң шиитпирлеринге дүүштүр Тыва Республиканың өөредилгезинин болгаш эртеминин хөгжүлдезинин байдалы болгаш перспективалары» деп айтырыг талазы-биле Тыва Республиканың Чазааның калбак хуралына Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.Д. ООРЖАКТЫҢ 2006 чылдың август 18-те

ЧУГААЗЫ

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

концепциязын боттандыраар талазы-биле сонугалдыг федералдыг яамыларның болгаш ведомстволарның база чурттуң субъектилеринин аразында дүүштүрген тода хөдөлүшкүн чок.

Ийде. Профессионал өөредилгениң структуралыг улам ыңай болбаазыраңгайдыр база ооң күш-ажыл рыногунун негелделеринге дүүшкен турары, өөредилге ачы-дузазының делегей рыногунче Россияның каттыжып кирери негеттинип турар.

Үште. Патриоттук, мөзү-шынар, эстетика талазы-биле кижиздилгени, уругларның болгаш аныктарның кадык-чаагай амыдырал хевирин хевирлеп тургузары эргежок чугула.

Дөртте. Өөредилгени эргелеп-башкарының системазын бюджетчилдигини төнчү түңнелче углап-шигээринин база чарыгдалдарны чогулчуларынның принциптеринин үндезининге сайзыраңгайдылга эргежок чугула черек.

Беште. Өөредилгени болгаш дээди өөредилге черлеринин эртем ажылын каттыштырының механизми чок, а ол дээрне инновация экономиказын тургузарына эргежок чугула болгай.

Алдыда. Дээди өөредилге черлеринин эртем чадалыг башкыларының саны бадылаан федералдыг стандарттардан чавыс.

Күрчөвүлелдин хуралына мынчаар демдеглээн: чуртта чаа политиктиг болгаш социал-экономика байдаль амыгы үеде 2010 чылга чедир өөредилгени чаартыр, инновация технологияларын негелдир база ооң чижилге быжыг туруштуг болурун талазы-биле мурнунда идип

үндүрген сорулгаларны күүседип доозарын негеп турар, ол чорук бодунун ээлчээнде чурттуң делегей рыногунга чижир арга-шинээлиг болурун магадылаар апаар.

Ынчаарга экономика-даа байдалы, өөредилге арга-шинээзи-даа чедимчеги багай болуп артып турар регионнарның өөредилге хөгжүлдезинин байдалына ролонче улуг кичээлге салып турар. Өөредилгени ылаңгыя кошкак регионнарга, күрүнеден деткири негеттинип турар.

Күрчөвүлелге өөредилгени хөгжүдеринин мурнады көөр сорулгаларын айтыркан.

Бирээде. Хамыктың мурнунда, өөредилге чурттуң бүгү хамаатыларына чедингир болур ужурулуг, а шынары – чурттуң болгаш делегейинин эң эки үлгерлеринге дүүшкен турар ужурулуг. Хоорай-даа, көдээ-даа школаларда өөредилге шынары дөмей болурун чедип алыр ужурулуг бис.

Ийде. Ортумак (долу) ниити халас албан өөредилгени кириер.

Үште. Школага болгаш өг-бүлелерге мөзү-шынар кижиздилгезинин байдалы дээш харысалганы бедидери эргежок чугула, маңаа янзы-бүрү хөй-ниити организацияларын хаара тудар апаар. Азырал-хайгаарал, карактал чок база өскүс уругларже онзагай кичээлге салып, ыңдыг чорукту узуткаар, назы четпээннерин кем-херек үүлгедир чоруун кызырар. Школачыларның кадыын камгалаар болгаш быжыглаар бөлүк хемчеглерни боттандыраар, салым-чаянның уругларны болгаш аныктарны күрүнеден деткирин хандыраар.

Дөртте. Школа назыны четпээннерин амыгы өөредилге системазын сайзыраңгайдыр: чаа албан черлерин тудар, уруг-

ларның хар-назынын, кадынын байдалын болгаш бот-онзагайын, өг-бүлениң материалдыг хандырылганын деңнелин барымдаалаан өөредилгениң чаа хевирлерин ажылгаар.

Беште. Чурттуң болгаш республиканың хереглелдеринге база күш-ажыл рыногунун негелделеринге дүгжүп турар бүгү-ниити үзүктел чок профессионал өөредилге системазын тургузар.

Алдыда. Өөредилгени сайзырадырының эргежок чугула негелдеси болза чарыгдалдыг экономикадан хөгжүлдө экономиказын шилчирер болур. Кижини барымдаалаан нормативтиг акшаландырышкынны, өскээр чугаалаарга, тодаргай уругга, өөреникчиге, студентке таарыштырган акшаландырышкынны негелдир кириери көрдүнүп турар. Моон-биле холбаштыр бааза болур чылда өөредилге черлеринин эге көргүзүлгелер тодарып ылавылаары чугула. Республиканың бүгү бюджет адырын даңзылап-хынаарын Чазак чоруткан. Ниити өөредилге албан черлеринин четкизинин тус черин онзагай байдалдарын барымдаалаан реструктуризацияны уламчылаар.

Адак соонда, салдыг сорулгаларны боттандыраар педагог кадрларның социал туруш-байдалын, материалдыг байдалын база профессионал деңнелин бедиткен байдалдарда болдунар. Өөредилгени чаартырынга кол кижини башкы болуп артар. А ол чорук абыр-телевин сайзырадыры, педагогика системазы чаарттыг турарын негээр.

Өөредилгени хөгжүдерин башкарының кадрларны белеткээрине болгаш эде белеткээрине күрүне чагы хевирлиг

күрүне-хөй-ниити системазы, өөредилгени хөгжүдеринге ниитилелдин болгаш бизнестин төлөөлөрүн киржилгези моон соңгаар улам хөгжүүр.

Доозуп тура, мону демдеглекседим: бо чылдың июнь айда Санкт-Петербург хоорайга «Улус Сестин» ужуражылгазына өөредилгени чаартырының айтырыгларын чугаалажып көргөн, аңаа Россия бир дугаар даргалаан болгай. Бо айтырыгга кичээлге таварылга эвес, чүге дээрне амыгы делегейде ниитилелдин туруштуг хөгжүүрүнүн бир чугула барымдаа болза чүгө материалдыг үнелиг чүүлдерни чыып алыры эвес, а билиглерни, чогадыкчы шинекти, кижинин дески сайзыраарын чедип алыры болуп турар болгай. Шак моон кандыг-даа чурттуң чижилгеге шыдалды, билиглерин бөмбүрзек чергелиг экономиказынче каттыжып кирип шыдаары хамаарылгалыг болур.

Күрүне Чөвүлелинге чугаалашкан айтырыглар талазы-биле республиканың Чазаа бо чылдың июнь 30-де № 818 доктаалды хүлээп алган. Ону боттандырып турган үеде Россия Федерациясының Президентизинин даалгаларын күүседири-биле немелде хемчеглерни ажылдап кылыры болгаш хүлээп алыры негеттинген.

Өөредилге системазын чаартырының чүгө кол-кол айтырыгларын болгаш сорулгаларын чугааладым. Оларны канчаар боттандыраарының аргаларының дугайында Е.К. Матвеева, П.А. Морозов биле Л.Ш. Ондар чугаалаарлар.

Бо айтырыгны чугаалажып көөрүнге идепкейлиг киржир боор силер деп идегеп тур мен.

Кичээлге ийер дээш четтирдим.

ТЫВАДА «ӨӨРЕДИЛГЕ» НАЦТОЛЕВИЛЕЛ КҮҮСЕЛДЕЗИН МАКТААН

Тыва Республиканың Чазак Даргазы Ш.Д.Ооржак «Өөредилге» национал телевиделди боттандырып турарын хынаар талазы-биле ажылчын бөлүктүн кежигүннери-биле август 17-де ужурашкан.

Россияның Өөредилге ажыл-дакчыларының билин болгаш мергежилдин бедидер академиязының төлөөлери Александр Вавилов, Ольга Кишенкова, Тамара Сикорская өөредилге эргелелинин кафедра эргелечизи Николай Решетниковтун удуртулгазы-биле хыналданы август 14-тен бээр үш хүн дургузунда чоруткан. Ужуражылгага ТР-ниң өөредилге сайды Петр Морозов, ооң оралакчызы Анна Ооржак, национал телевиделдер боттандыраар талазы-биле сайыт Самойлов Монгуш олар киришкен.

Николай Решетников бөлүк үш хүннүн дургузунда Сизим, Сосновка, Межегей, Бояровка, Кызылдың №5 школаларының, күрүнениң болгаш республиканың лицейлеринин ажылы-биле танышканын Чазак Даргазына дыңаткан. Бо өөредилге албан черлери Бояровка школазындан өскөзи «Өөредилге» национал телевидел талазы-биле конкурстун тиилекчилери болуп турар. Ажылчын бөлүк комплекстиг хыналданы чоруткан, Тывада «Өөредилге» национал телевиделди ниитизи-биле эки боттандырып турарын айтыкташ, Россияның өске девискээрлеринге үлгер-чижек кылдыр кирип болурун демдеглээн. Бо угланышкын-биле Тываның бүгү деңнелдин эрге-чагыргаларының, республиканың Өөредилге яамызының чорудуп турар ажылын бедии-биле үнелээн. Тывада национал телевиделди боттандыраар чугула черекте хөй-ниити институттарын хаара туткан, ол чогулчалыг ажыл-чорудулгага идигни берип турар. Чурттуң дыка хөй регионнарындан ылгалы Тывада национал телевиделди бүгү деңнелдин бюджетинден акшаландырып турары болур. Академияның төлөөлери мурнады хөгжүдөр «Өөредилге» национал телевиделди боттандыраар дээш ак сеткилдиг, чедишкенин ажалдап турары дээш Тыва Республиканың Чазаанга өөрүп четтиргенин илереткен.

Шериг-оол Дизижикивич ажылчын бөлүктүн кежигүнненин бек үнелелди бергени дээш өөрүп четтиргенин илереткен. Бүгү национал телевиделдерни боттандыраар дээш республикада чорудуп турар ажыл-херекти аалчыларга ол таныштыргаш, ам-даа кылдыр ажылдар, ылаңгыя өөредилге адырында хөйүн айтыркан. Ол дээрне школаларны информатизаастаары, көдээ школаларны англи, орус дыл башкылары-биле четчелээри, бедик мергежилдиг ажылчын болгаш эртем кадрларын белеткээри болуп турар. Чазак Даргазы национал телевиделдерни акшаландыраарының механизмин чедир ажылдап кылбаанын айтыркан. Ажылчын бөлүктүн берген саналдары болгаш сүмелери бистин моон соңгаар ажыл-чорудулгавысты планнап чорударына идиг бээрин Шериг-оол Ооржак түңнелинде чугаалаан.

Бистиң корр.

Медаль бе азы шаңнап акша бе?

Чылдың-на өөредилге доостурга, ниити билиг школаларының болгаш лицейлеринин тергин өөредилгелиг доозукчуларын алдын, мөңгүн медальдар-биле шаңнап турары чаңгыч болган. Ол чорук 40-50 чылдар мурнунда өөредилгениң шынарын экижидеринге идиг берип турганы чугаажок. Амгы үеде школаларны медальдар-биле доозуп турар уруглар көвүдээн, ында багай чүве чок, харын-даа эки-дир.

Бо чылын республиканың ниити билиг өөредилге черлерин чүс ажыг өөреникчи алдын, мөңгүн медальдар-биле дооскан. Ада-иениң эрге-чассыг огу, уруу, башкыларның идепкейлиг, дыңангыр өөреникчилери төлөпиг өөрөнгөш, шаңналдарны алганнары ол.

Ынчаарга, «шупту медалистер өөредилге черинин чаңгыс шылгалдазын дужаагаш, ынаар кирип ап турар бе?» деп айтырыгны чугаалажып көрээли. Мен башкылап ажылдап чораан чылдарымда көргенимни маңаа чижек кылдыр кирип болур мен.

Бир эвес он медалист уруг кайы-бир дээди өөредилге черинче киреринин шылгалдазын дужааган болза, оларның чүгө бир-ийизи ону «беш» демдекке дужаап болур, а өскелери «багай» болгаш «3», «4» демдектерге дужаар. Школага ышкаш, шупту «кончуг эки» демдектерге дужааптар билин көргүспейн баарлар. Чаңгыс шылгалда дужаагаш, өөредилге черинче кирип алган медалист доозукчу быжыг билин ада-иеле-

ринин, башкыларының мурнунга бадыткааны ол-дур, а «багай» демдек алган уруг дыка мунгараан боор. Ооң биче-даа болза, ат-алдарына багай болбайн канчаар. Оглу азы уруунун езулуг билинин деңнелин билбес ада-иелер боттары безин кайгап, өрү көрдүнүп, чоогунда депутаттан, шыырак даргадан дуза дилеп маңаажырлар, оон кедерезе, өөредилге черинде башкыга хамаарыштыр хол-нүгүл тарадып эгелээри чаржынчыг. Абитуриентинин кошкак билигилг болганы ооң бодунда, он бир чыл иштинде канчаар өөренип чораанын билбесинде.

Медальдыг чамдык уруглар өөредилге черинче баштайгы шылгалданы «ортумактан» өрү демдекке дужаагаш, оларны улаштыр немей дужаап тургаш, өөредилге черинче өөренип кирип алырлар. Ында багай чүве чок, ол чалыы кижини ыңчап чорааш, хөйүн билип алыр. Улустун чугаазында «Өдүрээн часса-даа, хөлүн часпаан» дээр ышкажыгай.

Өөредилге черинче киреринин шылгалдазын дужаап турар ме-

дальдыг доозукчунун билин чүге негелдеге дүүшпейн турары деп айтырыг хөй кижилерни дүвүредип турар.

Чаа школа дооскан 16-17 харлыглар бот-тускай амыдыралды боттары көрүп эгелээни бо: олар школага эртемнерин чүгө үндөз билиглерин шигээди алганнар, ыңчангаш тускай эртем чедип алырынга ол чедишпес, түңнелинде, улаштыр өөренип сорулганы салганнары ол. Кижини назынында өөренип, күзээни чедип алыр, а амыдырал биле эртем сайзырап орат. Бо талазы-биле ада-иелеринин, башкыларның ажылында чамдык четпестерни маңаа айтыры чугула.

Өөредилге черлеринде чамдык башкылар абитуриент медальдыг болурга, киреринин шылгалдазын үезинде оон сагышты-биле хөй айтырыг салып, бичини кижини дүвүредип, харын-даа будалдырып болур. Шынында абитуриент билетте бодалганы шын бодаанынга, харылаанынга дүүштүр демдек алыр ужурулуг. Уругнун изиг күзелинге удур багай демдек салыры башкы кижинин талазындан чөптүг эвес чорук болур. Ооң орнунга чедимчелиг тайылбыр кылып, деткирге, башкы кижинин адын көдүрер.

Ниити билиг школаның чедишкенин дооскан уругнун билин школа программасынга ха-

жык чокка дүүшкен турар ужурулуг. Демдек сүрүп өөрөнгөн ажык чок, быжыг билиг дээш кызар болза кедилги. Бо таварылгада башкылар, ада-иелер чөптүүн бодап, өөреникчини бүзүредип, билин катап-катап хынаары черле артык эвес, ыңчан школага демократия боттанып эгелээр. Ада-ие чыл төнчүзүнде медаль алыр уруун, оглун билип тургаш, чылды өттүр ол кандыг эртемге чаңгыс шылгалда дужаарын билип алгаш, бажынынга доктаамал белеткелди чыл дургузунда чүге кылып болбазыл?

Өөреникчилерни амыдыралга шыныч болурунга, оларның оруунга таварышкан бергелерни ажып эртеринге кижизидери чугула. Ону улуг боттарывыс херекке албазывыстан, аравыста багай кижизидилгелиг аныяк кижилер бары хомуданчыг.

Школаны дооскаш, медаль ап турар доозукчу аныяк назынында бир дугаар күрүне шаңналын ап турары ол болур.

Келир чылдан эгелеп школаны тергин дооскан өөреникчилер алдын, мөңгүн медальдар эвес, а хөй түңнүг акша шаңналын алырын көрүп турар. Оон эгелээш, өөреникчилерин билинин деңнели бир аңгы апаар ирги бе, ыңчан көрө бээр бис.

Алдын-оол ОНДАР.

Кызыл хоорай.

“ӨӨРЕДИЛГЕ”
НАЦИОНАЛ
ТӨЛЕВИЛ

БӨГҮНГҮ ЛИДЕР — ДААРТАГЫ УДУРТУКЧУ

Тываның келир үдеги удуртукчуларын амдан эгелеп илередир, оларны шаа-биле белеткээр, ындыг уругларга боттарынга бүзүрелди дадыктарар тускай сорулга-биле ажилдап турар республика чергелиг онза конкурс бар. Адын «Лидер» дээр. Ооң эгелекчизи болгаш организатору — ТР-ниң Өөредилге яамызы. Бо чылгы 5-ки конкурс кандыг байдалда эртип турарын билип алыры-биле Шагаан-Арыг хоорайже автомобильдик чорутуус.

Ямыга хамааржыр чогум бо конкурсту мурнунда чылдарда Кызыл хоорайның чөөн талазында арыг иштинде «Юность» кадык-шылга лагеринге уругларның чылгы дыштанылганын үезинде эрттирип чаңылчаан турган. Ынчалза-даа бо чылгы чаыс-чайыктыг агаар-бойдус лагериниң ажилының чурумунче өскерилгени хенертен кириген: бааза үерлээн Каа-Хемге хөмө алыскаан. Түннелинде, республиканың кожууннарындан болгаш хоорайларындан бо чылгы школачы лидерлерни Шагаан-Арыг №1 ортумак школазынга чыгып, конкурсту аңаа эрттирер ужурга таварышкан.

Конкурс эртип турар турлагга келиривиске, уруглар таптыг-ла ээлчеглиг кижээки мөөрейге белеткенип турлар. Ооң темазы база солун — «Мээң Ада-чуртум». Дыштанып турар 35 орус-тыва уруг боттарының отрядтарының аайы-биле эвес, а «хойпакталдыр» беш бөлүккө үстүп алгаш, ниити башкарыкчыларның айтырыгларынга харыылап турлар. Шыны херек, мөөрейни кыдыындан хайгаарап оргаш, Россия, Тыва дугайында, оларның төөгүлеринден ийи-чаңгыс айтырыгларга иштимде харыылап шыдавайн, бодумга

жыл! Оларның алган саннарын — юнистерни хүнүнүң-не кижээ түннээш, эртенги шугум чыскаалынга эрткен хүннүң лидериниң адын адаар, эш-өөрүнүн мурнунче үндүрүп, алгаар. А бир хүн дургузунда хей юник ажилдап алыр деп бодаар болзуңза, он хире студияның кайы-бирээзинге азы өзек конкурска киржир апаар сен.

— Бо конкурска уругларның сонугалдарының аайы-биле чогадыкчы студияларны организастан бис. Чижээлээрге, «Эргелиг мен» деп студияга уругларның эрге-ажыктары, оларның хей-ниити организацияларынга хамааржыр хоойлудүрүмнериниң үндезиннери-биле таныжып турлар.

Социал төлевилелдер студиязынга уруглар чидиг социал айтырыгларны

боттарының көрүжү-биле канчаар шийт-пирлеп болурун саналдап турар. Бир солун ажилдыг студия — «Байдалдар рингизи». Маңаа олар психологтук берге байдалдан үнериниң оруктарын тывар. Меңээ бүзүрүп болур силер, уругларның чамдык харыылары улуг тускай эртемниглерни безин сонугады берип болур — деп, «Лидер» конкурстун кол башкарыкчызы Ирина Васильева меңээ чугаалады.

Ирина Юрьевнадан бо солун

конкурс-дыштанылгаче уругларны канчаар шийт ап турарын меңээ улаштыр тайылбырлап берди. Херектин ужуру мындыг чүве-дир: республиканың школарында ниитизи-биле 15 муң өөреникчини хаара туткан патриотчу кижизидилгениң уруглар хей-ниити организациялары ажилдап турар чүве-дир. Шак мындыг шимчээшкин 5 хире чыл бурунгаар эгелээн. Бо организацияларже кирип турар уругларның санының чылдыңна өзүп турары — школа башкыларындан эгелээш, яамы ажилдакчыларынга чедир багай эвес ажилдың түннели. Шаандагы Бүгү-россияның пионер организациязын долузу-

биле хоолгалавазы-биле (эки талаларын албайн канчаар), оларны уругларның сонугалдарының аайы-биле тургузарын шийтпирлээр. Чижээлээрге, Улуг-Хем кожуунун Хайыракан ортумак школазының амгы 11-ги классчылары, лидери Виталий Тондувай, «Милицияның аныяк өңнүү» организацияны тургускан. Өөреникчилерниң ада-иелери оолдарының эгелээшкинин улуу-биле деткээр.

Кызыл хоорайның школарында тургустунган «Салгал» хей-ниити уруглар организациязы хей санныг кижигүннүг. №5 школада «Челээш» уруглар организациязының ажилы база макталдыг.

Шагаан-Арыг хоорайның №1 ортумак школазының баазынага эрткен «21-ги чүс чылдың лидери» деп республика конкурстунун 10 тилекчи уругларның аттары каш хонук бурунгаар билдине берген. Ол дээрге, Кызылдың №15 хоорай лицейиниң лидерлери Дима болгаш Алексей Агошквар, Стас Яценко, Павел Норбу, №14 ортумак школадан Леонид Сеферов, Степан Васильев, №5 гимназиядан Настя Хрулева, Айлана Бүрбү, Ак-Дову-

рактың №4 ортумак школазындан Даяна Салгын-оол база Улуг-Хемниң Хайыракан ортумак школазындан Виталий Тондувай олар-дыр.

Бо 10 тилекчи уругга ТР-ниң Өөредилге яамызының дипломнарын болгаш өртектег шаңналдары — магнитофоннары конкурсту түннөп тургаш, өөредилге сайыдының оралакчызы Уран-кыс Ондар тывыскаан. Улуг-Хем кожуунун чагырыкчызы Виктор Пюрюна өзүп орар лидерлерге база байыр чедирген.

Бөгүн школачы лидер болурга, дорт болгаш доора утка-биле-даа, шынап-ла, орулгалыг апарган. Бирээде, ТР-ниң Өөредилге яамызы кожууннардан лидер уругларны чыл дургузунда чаңгыс эвес катап чыгып турар апарган. Чижээлээрге, кышкы улдуңнар аразында дыштанылгада көдээден уруглар Кызылга каш хонук иштинде кээп дыштанып, чыгып турар. Оларның организастыг талазын яамы бодунга ап турары билдингир.

Ийиде, бо чылдан эгелээш, 1250 салым-чаянныг аныяк кижиге 60-60 муң рубль, а 2500 кижиге 30-30 муң рубль тускай шаңналдарны РФ-тиң Президентизи тургускан. Оларга чергелештир ТР-ниң Чазааның Даргазы база 30-30 муң рубль 5 грантыны, 10-10 муң рубль 6 акша шаңналын тускай чарлык-

тиилекчилеринден ТР-ниң Өөредилге яамызында тускай эксперт комиссиязы шилээш, Чазакка бадылаары-биле сүмелээр. Республиканың удуртукчузунун шаңналдарынга тиилекчилерни база тускай шилиир.

«21-ги чүс чылдың лидери» республика конкурсту бо чылгы ажилын дооскаш, лагерни хагган. Уруглар хөглүг дыштанып, конкурстарга эки киришсин дээш, аңаа ажилдап турган бүгү-ле кижизидикчи башкылар, вожатыйлар кызып ажилдааннар. Оларга Кызылдың №15 лицейиниң башкызы Наталья Нелюбинаны, №14 школа-ның вожатыйы Евгения Лелико-

ваны, №2 шко-ланың вожатыйы Аяна Ооржакты, Санкт-Петербургтун Полярлыг академиязының студентизи Эдуард Ондарны, ТКУ-нун студентизи Надежда Ооржакты дээш, өскелерни-даа хамаарыштырып болур. Бо-ла башкылар, вожатыйлар школардан дараазында лидерлерни келир чылын база катап уткуп алырлар. Амдызында

уруглар организацияларында аңаа чедир өске кылыр ажилдар хей...

ЧУРУКТАРДА: конкурстун организакчызы Ирина Васильева (мурнунда одуругда) биле Наталья Нелюбина конкурс эрттир-ип тур. Уруглар ээлчеглиг конкурста киржип база кижээки чеп чип турлар.

бүдүү чөгенип ордум. А уруглар черле шору-дур, барык айтырыг бүзүрүңгө бөлүктөрдөн кайы-бир кижиге ыяап-ла шын харыылаар болду. Мөөрейниң киржикчи бүзү-зү хуузуңда шак ынчалдыр саннар «ажылдап» ап турар чүве ышка-

ның чамдык харыылары улуг тускай эртемниглерни безин сонугады берип болур — деп, «Лидер» конкурстун кол башкарыкчызы Ирина Васильева меңээ чугаалады.

Ирина Юрьевнадан бо солун

Президент шаңналының бир эдилекчизи

Шак мындыг бедик хей-аът сестерни Шагаан-Арыг хоорайның №1 ортумак ниити билиг школазының башкылар коллективинге (директору В.В.Мареев) хамаа-

Эр хейлер!

рыштыр чугаалап болур. Чүге дизе, ол школадан хары угда 3 башкы «Өөредилге» национал төлевилелдин шугуму-биле РФ-тиң Президентизиниң эге билиг, үндезин ниити билиг болгаш ортумак (долу) ниити билиг программаларын боттандырып турар өөредилге албан черлериниң эки башкыларының бо чылгы баштайгы конкурстунун тилекчилериниң санынче кирген. Чаңгыс школадан үш башкы Бүгү-россия чергелиг конкурска тилеп үнери дээрге, шынап-ла, тергини көргүзүг.

Чурукта башкының адын Лидия Осур-ооловна Сарылар дээр. Ол чаңгыс коллективте эштери Софья Дотун-ооловна Көрген-оол (эге класстарда орус дыл башкызы), Светлана Ивановна Мельник (орус дыл болгаш литература башкызы) ышкаш, тилекчи болган башкыларның бирээзи.

Лидия Осур-ооловна 26 чыл иштинде Шагаан-Арыг хоорайның №1 ортумак ниити билиг школазында тыва эге класстар башкылап ажилдап турар. Ол конкурска тилекчи болур мурнунда, эжи Софья Көрген-оолдун тыва школаның 2-ги класзынга бижээни орус дыл болгаш номчулга номнарынга шенелде кижээлдерни 2 «б» класзынга эрттирип, ооң чедер-четпес талаларын илередип турган. Оларга хамаарыштыр тускай рецензияны база бижээн. Софья Дотун-ооловнаның өөредилге номнарының ниитизи-биле чедиш-кинниг бижиттингенин республиканың өске чамдык школарында оларны ажылдап турар башкылар база үнелээр. Түннелинде, ТР-ниң Өөредилге яамызында болгаш ТР-ниң Чазааның чанында эксперт комиссиялары С.Д.Көрген-оолдун шенелде

өөредилге номнарынга, ону уруглар өөредилгезинге чедишкинниг ажылдап турар Л.О.Сарыларга улуг үнелелди бергеш, РФ-тиң Президентизи В.В.Путиниң шаңнал акшазына кандидаттар кылдыр депшиткен. Шак ынчалдыр чаңгыс школадан шенелде ном-биле ажилдап турар ийи эжишки башкы чаа эң-не хүндүткелдиг, 100 муң рубль түңнүг акша шаңналының тустуунда эдилекчилери болганнар.

Лидия Осур-ооловна чаа өөредилге ному-биле ажилдавышаан, уругларны ниити сайзырадып өөредириниң технологиязын база кичээлдерге ажылдап турар. Бо бүгү ажилдарын база ниити түннээш, конкурска кады киригени ол. Башкы амгы үеде улуг кичээнгейни тыва эге класс өөреникчилериниң орус дылда сөс курлавырын байыдарынче угландырган. Чаа өөредилге чылында бо талазы-биле ажилдарны уламчылаар сорулгалыг. Ам ооң ажилдаарына улам чик болур, чүге дизе, башкының ажилдарын шыңгыы эксперттер эки деп үнелээн болгай...

Юрий ДАРБАА.

Авторнуң тырттырган чуруктары.

Мөңгө харлыг

Жиндиктиг - Хөлдүн балыкчылары

Мөңгүн-Тайга кожуунда Хиндиктиг-Хөл Мугур-Аксы суурдан 50 км ырак черде чалгып чыдар. Ол Мөңгүн-Тайганың соңгу талакы эдээнде далайдан 2000 метр бедик черде чаяаттынган. Ооң узун дурту 24 км, дооразы - 17-19 км. Хөлдүн ортузунда ийи улуг ортулук бар. Бир ортулуктуң дооразы 8 км, узун дурту чамдык черинде 4-6 км, өске ортулуктуң дооразы 4 км, узун дурту 2-4 км болуп турар. Ортулуктарның чурттакчылары — тарбаганнар. Оон өске огулуг-ла дириг амытан чок. Хөлдүн узун биле доора дурту ниитизи-биле 6600 дөрбелчин метр. Хөлдүн ханызы чамдык черлерде 180-240 метр чедип турар, а ортумак ханызы 30-60 метр. Хөл кадыргызындан өске балыктар амдыызында тодараттынмаан.

Май-оол Кыргысович Дембирел,
хууда сайгарлыкчы

Хиндиктиг-Хөл чүгле Мөңгүн-Тайга кожуунда эвес, харын-даа Тывада ховар дээн каас-чараш чурумалдыг черниң бирээзи болур. Чылдың-на чайгы үеде Хиндиктиг-Хөлдүн каас-чаражын онзазынып, арыг агаарынга дыштанып алыр дээш кожа чыдар Алтайдан болгаш Хандагайты, Чадаана, Кызыл хоорайлардан, харын-даа республиканың аңгы-аңгы булуңнарындан аалчылар үзүлбестей бээри таварылга эвес. Ук хөлде балыктын эң амданныы — кадыргыдан өске балык чок. Ынчангаш ындыг онзагай чер амгы бо рынок үезинде ээ чок каяа турар. Май-оол Кыргысович Дембирел 1996-97 чылдардан эгелеп, Хиндиктиг-Хөл девискээринде хууда сайгарлыкчы болуп ажылдап эгелээн. «Ада өлүр — оглу артар, аът өлүр — баглаажы артар» деп үлегер бар. Кырган ада-иезиниң шаандан тура мал тудуп чурттап чораан черин ээн кааптар эвес, чуртту хуу участок кылдыр документ-саавырын кылдырткаш, балык тудар хуу сайгарлыкчы кылдыр бүрүткеттирип алган, бо хүннерде бригада тургускаш ажылдап турар.

Дембирел Кыргысовичиден ооң бригадазының ажыл-ижин сонуургап айтырдывыс.

—Шаанда тыва кижиле балык-байлаң тутпас турган болгай. Бо үеде үениң аайы-биле балыкты тудуп, рыноктуң хоойлузунга чагыртып турар апарган. Аштап-суксаар эвес, амыдыраарының аргазын тывар апаар. Сайгарлыкчы кижиле бодунуң шаа-биле чурттакчы чонну аъш-чем, идик-хеп-биле хандыраар ужурлуг. 7 ай дургузунда Кызылче кирип, албан черлерин кезип, чөпшээрел, лицензияны кылдырткаш, холумда ап алган мен. Ынчалза-даа шаптаразыннар тургустунуп келир-дир:

«Сээң турар чериң Убса-Нур

заповедниктин девискээринге хамааржыр. Бо чурттап оор бажыңың моон ырат, камгалал черде турар» дээш чөпшээрел бербейн турар албан черлери тыптып келген. Кызылга чоруп тургаш, ол-бо айтыртынып, хынап көөрүмге, хоойлу-дүрүмге дүүшпес экспертизаны олар эрттирип турган болган. Эртем-билиглиг, академия-университет дооскан хирезинде хоойлу-дүрүм-биле таныш эвес-тирлер. Сумудан ырак черде чурттап турар боорумга ийикпе, черлик кижиле деп бодаар-

лары ол боор. Бистиң кожуун Кыдыкы Соңгу чүкке хамааржыр болганда, 25 метр четкини салгаш, кайы-даа үеде балыкты тудуп чип болур эргелиг бис. Ногаа аймаа, картошка-даа тарывайн, чүгле балык туткаш, ооң-биле амыдырап, ажы-төлүвүстү азырап тур бис.

Ам бо бажыңның төлевилел-смета документизин белеткээш, түр чурттаар бажың кылдыр Экологтуг экспедициядан чөпшээрелди алдым. Бис балыкты туткаш, бирги арыглал ажылын кылгаш, чонну болгаш хереглекчилерни

Аңгыр-оол Довукай

Салчак Белек-оол

Виктор Куулар

Мөңгүн-Тайга эдээнде

балык-биле хандырып турар бис.

Бистиң бригадывыста шупту беш кижиле хаара туттунган ажилдап турар, оларның аразында шеригден чаа халажып келген аныяк оолдар база бар. Ажил дилээри берге боорга, оларны чыгып алгаш, чаа ажил-агыны аядып алганым бо. Күстен бээр уруглар албан черлерин база балык тывыжы-биле хандыраар дугайында керээ чарар сорулгалыг бис.

Бодувустун күжүвүс-биле 3 хемени улус холундан садып алдывыс. Хемелерниң моторлары база улус холундан саттыгган. Чаңгыс хемевис харын чаа. Кижиле бүрүзүңе ооң кылыр ажилын хуваап каан. Шолбан Сергеевич

үезинде төлөп турар бис. Ынчалза-даа мээң бо кады ажилдап турар эштеримниң социал камгалалы чок. Аарып-аржый бээрге, оларга бюллетень төлөвөс, чүгле боттарының күжү-биле акша-көпеекти ажилдап алыр аргалыг улус.

Хиндиктиг-Хөлдүн балыгы эгезинде тудуп, болбаазырадып турар үевисте арган турган болза, бо сөөлгү 5 чылдарда шынары экижи, семирп келген. Балыкты тударга, оларга чемиш четчип турар апарганы-биле, ээди эътсиг болуп, үзү база хөй апарган. Бойдуска база эки салдарны чедирип турар бис деп санаар-дыр мен. Чаңгыс-ла багай чүүл — балык үзүн ылгап алгаш сайга-

Алдын-оол балыктың ишти-хырын аштааш, баштайгы аргыгалын, дузаашкынын кылып турар. Салчак Дембирелович Белек-оол техниканың ниити байдалын харыылаар. Аңгы-оол Сааяевич Довукай четки-херекселди септеп-селип турар. Степан Хертекович Алдын-оол, Орлан Доржуевич Кара-Сал болгаш мээң кылып турар ажилымыс — хөлдөн балыктаар. Виктор Седенович Куулар аш-чемни кылып, бригаданы ашкарып-чемгерип турар. Кижиле бүрүзү бодунуң ажилын харыылаар кылдыр хуваажып алган бис. Мотор үрели бээрге, шупту ону көрүп алгаш турбас, бодунуң ажилын кылып турар. Мотор-техника талазын харыылап турар киживистиң арга-дуржулгазы улуг болгаш, ам чүгээр ажилдап эгелей бердивис.

Чайгы үеде дыка берге болур-дур, чүге дээрге балык — дүрген үрелир продукция-ла болгай. Балыкты шыгжаар тускай соок черивис чок, ооң кадында чырык болгаш телерадиокоммуникация база чок, дүлөй улус-тур бис ийин. Делегейде чүү-даа болуп турар болза билбес.

Мээң 3 оглум бар. Чайгы үеде ажил-агыга кирир арга чок болур-дур. Олар 8, 10 база 11 дугаар класстарга өөренир. Лагерь баар дээрге хар-назыны улгады берген, ынчангаш эр кижиниң амыдыралын билип алзын дээш мында эккеп алган мен. Олар моторлуг хемени мунуп, четкини салып, балык-байлаңны тудуп, ишти-хырын аштап, аш-чемни кылып өөренип алганнар. Бо оолдарым дыка дузалыг. Бригада оолдары амыдыралының аайы-биле чоруй баарга, оларны солуптар апарганнар. Кижиле бүрүзүңү кылыр ужурулг ажилын хуваажып алган-даа болзувусса, бирээзи өскезин солуптар, ооң ажилын кылыптар арга-шинээвис бар. Үндүрүглери

Шолбан Алдын-оол

Мөңгүн-Тайга кожуунун арга-арыгын улуг лесничийи албан-дужаалга Хеймер-оол Иргитович Шожут бо чылдың апрель айдан эгелеп ажилдап эгелээн. Ооң кылып чорудуп турар ажил-агынының кыска допчулалы:

— Мөңгүн-Тайга кожуунун лесничествозу Барыин-Хемчик арга-арыг ажил-агыныга хамааржыр. Кожуунда арга-арыг даамалдары бооп 4 кижиле ажилдап турар. Бирээвистиң участогу Каргы сумунуң девискээринге хамааржыр, Мөген-Бүрен сумунуң девискээринде 1 кижиле база Тоолайлыг сумунуң девискээринде 1 кижиле ажилдап турар. Бистиң кол харыылаар арга-арымыс бо үш сумунуң девискээрлеринде арга-арыг болур.

Тоолайлыг деп черге национал төлөвилелдин боттандырылгасы дээш бажың тудуунга ыяштар кестинген турган чүве. Кестинген ыяштарны кым, кайыын, канчаар кескенин көрүп, айтырып-чөпшээрелин хынаарымыска, 3 кижиле чөпшээрел-ордер чокка кескен болду. Оларның дилег-билдиришкенин, социал-байдалын өөренип көргөш, ол үеде орук үстүп турганындан бистиң-биле харылзаазы чок болганындан кезип алган ыяжын кескен өрткө-биле хүлээп алган бис.

Барыин кожуундан келген специалистер-биле бо кожуунга

турбаан лесосеканы ажаыдар ажилды чорудуп тур бис. Бистиң балык-тывыш ажилыга кириштирип, Хиндиктиг-Хөлдөн балыктаар чөпшээрелди берген. Ынчангаш ол ажилды база чорудуп болур бис. Балык тудар чөпшээрел-ордер чок болганындан бо ажил амгы үеде чоруттунмай турар. Ынчалза-даа эт-херекселди тыптыгаш, ажилдап эгелээр бис.

Бо чылын бистиң девискээризиске арга-арыг өрттери болбаан. Ховуга 1-2 га черге харын бичии өрт болду. Күскү үеде харын кичээнип турбааже хоржок. Ынчангаш күзүн база өрткө удур

ажылдарны күштелдирерин планнап турар бис. Чазын малчыннар, чурттакчы чон-биле организастыг ажилды чоруткан бис, ынчангаш өрт халавындан өршээлди болганымыс ол. Чогум бистиң кожуунуң өске кожуундардан ылгалы — өрттедики дег өйт-сиген чогу, чүге дээрге кышты өттүр хадымырлыг агаар доктаамал турар болгаш, өйт-сиген база хады бээр.

Чурукта: кожуунуң улуг лесничийи Хеймер-оол Иргитович Шожут биле арга-арыг инспектору Силим-оол Даваевич Ондар.

ХООЧУН МАЛЧЫННЫҢ ЧАЙЛААНДА

Дарья Хертек

Малчын Дарья Хунан-Караевна Хертек «Малчын» (даргазы Чойган Иргитович Намай) күрүнениң чаңгыс аай бүдүрүлгезинде (КЧАБ) 30 ажыг чыл малчыннап келген. Бо эрткен чылдарның дургузунда ол өшкү-хойдан эгелээш, инек, сарлыкка чедир шуптузун кадарып каапкан арга-дуржулгалыг малчын.

Дарья Хунан-Караевна бо кышты суур чоогунда Кускунуг-

Арыг деп черге хүр-менди ашкан. Ол ийи дунмазы-биле «Малчын» КЧАБ-тын 285 хоюн кадарып кыштаан. Олар 100 баш хойга онааштыр 109 хураганы онча-менди камгалап алганнар. Ам Борбак-Арыг деп черде чайлаан-че көжүп кирип келген. Совхозтун малын кадарышаан, ол хууда мал-маганын база тудуп турар. Хууда хоюнуң саны 70, өшкүзү 100 ашкан база 10 ажыг инек,

сарлыктыг. Өзүп-доругуп келген хураганнарны үзүптерге, Кара-Кат Донгак, Уяна, Март-оол Донгак олар алырлар. Ниитизи-биле 180 хураганы малчын Дарья Хунан-Караевна оларга хүлээди бээр.

Мөңгүн-Тайга кожуундан материалдарны Василий Балчий-оол белеткээн.

Авторнуң тырттырган чуруктары.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ СОҢГУЛДА КОМИССИЯЗЫНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

Бай-Тайга кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязының составына немелде кириеринин дугайында

Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының 2002 чылдың октябрь 21-деги № 126/603 «Бай-Тайга кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязын тургузар дугайында» доктаалын езугаар тургускан Бай-Тайга кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязының составына томуйлаары-биле кандидатураларны чугаалажып көргөш, «Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда эргелеринин болгаш референдумга киржир эргезинин кол-кол магадылалдарының дугайында» Федералдыг хоойлунуң 29 чүүлүнүн 11 пунктузун удуртулга болдурга, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. Бай-Тайга кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязының составына шиитпирлээр бадылаашкын эргелиг

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының даргазы Ш.Ч. Монгуш.
Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының секретары Л.И. Кара-Сал.

Бай-Тайга кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязының даргазын томуйлаар дугайында

«Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда эргелеринин болгаш референдумга киржир эргезинин кол-кол магадылалдарының дугайында» Федералдыг хоойлунуң 28 чүүлүнүн 7 пунктузунга дүүштүр Бай-Тайга кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязының даргазын албан-дужаалына саналдаан кандидатураны чугаалажып көргөш, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының даргазы Ш.Ч. Монгуш.
Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының секретары Л.И. Кара-Сал.
08.08.2006 г. Кызыл хоорай № 98/567-4

Сүт-Хөл кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязының составына немелде кириеринин дугайында

Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының 2002 чылдың октябрь 21-деги № 126/621 «Сүт-Хөл кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязын тургузар дугайында» доктаалын езугаар тургускан Сүт-Хөл кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязының составына томуйлаары-биле саналдап кириген Д.К. Дондук-оолдуң кандидатурасын чугаалажып көргөш, «Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда эргелеринин болгаш референдумга киржир эргезинин кол-кол магадылалдарының дугайында» Федералдыг хоойлунуң

дараазында кижигүннери томуйлаар:

Александра Чугдуровна Мандараа, 1956 чылда төрүттүнген, түр када ажилдавайн турар, чурттап турар черинин аайы-биле депшиткен;

Чечен-оол Кунзенович Монгуш, 1959 чылда төрүттүнген, түр када ажилдавайн турар, Шуй суму чагыргазы депшиткен;

Айгерим Демир-ооловна Салчак, 1974 чылда төрүттүнген, кожуунунуң уруглар библиотеказының библиотекары, ажилдап турар черинин аайы-биле депшиткен;

Шолбан Кертик-оолович Севек, 1969 чылда төрүттүнген, Бай-Тайга кожуунунуң Төлээлекчилер Хуралының специализи, ажилдап турар черинин аайы-биле депшиткен.

2. Бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» республика солуннарынга парлаар.

1. Бай-Тайга кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязының даргазын 1969 чылда төрүттүнген, Бай-Тайга кожуунунуң Төлээлекчилер Хуралының специализи, ажилдап турар черинден депшиттирген Шолбан Кертик-оолович Севекти томуйлаар.

2. Бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» республика солуннарынга парлаар.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының даргазы Ш.Ч. Монгуш.
Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының секретары Л.И. Кара-Сал.
08.08.2006 г. Кызыл хоорай № 98/567-4

Чаа-Хөл кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязының составына немелде кириер дугайында

Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының 2002 чылдың октябрь 21-деги № 126/633 «Чаа-Хөл кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязын тургузар дугайында» доктаалын езугаар тургускан Чаа-Хөл девискээр соңгулда комиссиязының составына саналдаан кандидатураларны чугаалажып көргөш, «Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда эргелеринин болгаш референдумга киржир эргезинин кол-кол магадылалдарының дугайында» Федералдыг хоойлунуң 29 чүүлүнүн 11 пунктузун удуртулга болдурга, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. Чаа-Хөл кожуунунуң девискээр соң-

гулда комиссиязының составына шиитпирлээр бадылаашкын эргелиг дараазында кижигүннери томуйлаар:

Херелма Дойдааевна Дандар, 1968 чылда төрүттүнген, ортумак тускай эртемниг, түр када ажилдавайн турар, чурттап турар черинин аайы-биле депшиттирген;

Антонина Ховалыговна Очур-оол, 1961 чылда төрүттүнген, ортумак тускай эртемниг, Чаа-Хөл кожуун эмнелгези муниципалдыг кадык камгалал албан черинин кадрлар килдизинин инспектору, ажилдап турар черинин аайы-биле депшиткен.

2. Бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» республика солуннарынга парлаар.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының даргазы Ш.Ч. Монгуш.
Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының секретары Л.И. Кара-Сал.
08.08.2006 ч. Кызыл хоорай № 98/570-4

Тес-Хем кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязының кижигүннери хүлээлгелеринден хостаарының дугайында

Тес-Хем кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязының кижигүннери В.Н. Чамзырайын болгаш М.К. Оюнунуң 2006 чылдың август 1-де билдиришкенин чугаалажып көргөш, «Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда эргелеринин болгаш референдумга киржир эргезинин кол-кол магадылалдарының дугайында» Федералдыг хоойлунуң 29 чүүлүнүн 6 пунктузун «а» иштики пунктузунга дүүштүр Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының

доктаадыры болза:

1. Марта Көк-ооловна Оюнну болгаш Владимир Намчалович Чамзырайын Тес-Хем кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязының шиитпирлээр бадылаашкын эргелиг кижигүннери хүлээлгелеринден хостаар.

2. Бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» республика солуннарынга парлаар.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының даргазы Ш.Ч. Монгуш.
Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының секретары Л.И. Кара-Сал.
08.08.2006 ч. Кызыл хоорай № 98/571-4

Тес-Хем кожуунунуң Берт-Даг, Самагалдай муниципалдыг соңгулда округтарының бүрүн эргелерин Тес-Хем кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязынга даандырып хүлээдириин дугайында

«Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда эргелеринин болгаш референдумга киржир эргезинин кол-кол магадылалдарының дугайында» Федералдыг хоойлунуң 24 чүүлүнүн 4 пунктузунга дүүштүр, Тес-Хем кожуунунуң Берт-Даг, Самагалдай сумуларының Төлээлекчилер хуралдарының дилээн барымдаалаш, (12.07.2006 ч. дес-дараалаштыр № 10, 25 шиитпирлер), Тыва Республиканың Соңгул-

да комиссиязының доктаадыры болза:

1. Тес-Хем кожуунунуң Берт-Даг, Самагалдай муниципалдыг тургузугларының соңгулда комиссияларының бүрүн эргелерин Тес-Хем кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязынга даандырып хүлээди.

2. Бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» республика солуннарынга парлаар.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының даргазы Ш.Ч. Монгуш.
Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының секретары Л.И. Кара-Сал.

Национал төлөвилелдерге хамаарыштыр

А бо чылын 5 муң рубль-биле арай боорда-ла дузалаан болган. Ол акша-биле чүгүл эвээш картофель үрезини садып алган, а тараа үрезини садып алырынга акша четпейн барган. Акша турган-даа болза, бо чылын соңгаартан тараа тып садып алыры кончуг берге болганын Н.Б.Таргын чугаалап олурду.

Тараалыг-ла болза, тыва кижии аштавас, ону хооруп, соктап чиптер болгай, а хаван, дагаа азыраар дээринге тараа чокта база-ла болдунмас болгай деп база чугаалаштывыс.

Бо чылын картофель, ногаа өстүрүп 6 бригада ажилдап турар. Тээли сумузуңда «Сайзырал», «Эрес», «Идегел», «Долаана» аттыг бригадалар картофель өстүрүп турарлар. Шуй сумузуңда Базарак-Адаа деп черде бир бригада картофель өстүрүп турар. Хемчик сумузуңда (Н.С.Күжүгет) 6 тонна картофельди 2,4 га черде тараан. Ол бригадада ниитизи-биле 59 кижии ажилдап турар. Кызыл-Даг сумузуңда (П.Д. Сарылар) ногаа аймаа өстүрер 12 кижилиг бри-

гада ажилдап турар. Олар арбуз, огурец, дыня, согуна, морковь, свекла, капуста өстүрүп, ажаап ап турарлар. Ол бригаданың ажилын чагырыкчы боду доктаамал хайгаарап, бүгү-ле херек чүүлдер-биле хандырып турар. Ынчангаш үе чеже-даа берге болза, Кызыл-Даг, Хемчик сумулары бо чылын мурнуку одурда чоруп турарын демдегледип каары чугула.

Амгы үеде картофель, ногааның, арат ажил-агыйларының тараазының ажаалда, суггарылгазы кидин түлүк чоруп турар. Июнь айны төндүр чагбаан кудайывыс, июль айны төндүр чаап келди. Өзүп келген картофель, ногаа, тараа шөлдерин хөлдендир суг ап турары кончуг-ла харааданчыг болуп тур.

Ам бо чылгы бригадаларның дүжүдүн түңнөп санай бээр үеvis удавас келир болгай, аныяктар, араңарда чижилгелиг ажилдап, картофель, ногааның чаагай дүжүдүн ажаап алырыңарны күзедим. Эр хей-дир силер, аныяктар!

Владимир ЧАПЧЫН.
Тээли суур.

АНЫЯКТАР БРИГАДАЛАРЫ

Аныяктар комитетинин кол сорулгазы — аныяктарны ажилче хаара тударынче угланган. Ядыы-туруңги чоруктан чонну чоорту уштуру, бодун боду хандырытынарынга, рыноктуң негелдезинге дүүштүр ажилдаарыңа, азырадыкчы хөөндөн ушунуп алырыңа аныяктарга дузалаары-дыр.

Надежда Биин-ооловна-биле ооң кабинетинге чугаалажып олургаш, ол аныяктар-биле ажилдаарының аргаларын амыдыралдан тып, езулуг-ла ажилыңа бердинген удуртукчу-дур деп билдим. Бригада бүрүзүнүң канчаар ажилдап турарын, ында чеже кижии барын, оларның бри-

гадирлеринин адын адап, алган дүжүдүнүн хемчээлин шээжи-биле чугаалап олурар кижии болду.

Эки ажилы дээш республиканың Аныяктар комитетинин мурнундан шаңнатканы хүндүлел бижиктерин-даа көрдүм. Эрткен чылын кожуун чагыргазы (Д.Ш.Д.Хертек) болгаш өөредилге килдизи (А.А.Күнзет) картофель, тараа үрезини садып алырыңа акша-төгөрик-биле четчир кылдыр хандырган турган. Картофель үрезинин 15 тоннаны садып эккелгеш, сумулар аайы-биле аныяктар бригадаларыңа үлөп берген турган.

Хыналдаларны чорудуп эгелээн

Россия Федерациязының Президентизи Владимир Путинниң идип үндүргени «Чуртталга», «Көдээ ажил-агый», «Кадыкшыл», «Өөредилге» деп мурнады боттандыраар национал төлөвилелдерни күүседир талазы-биле хемчеглер бистиң республикада уламчылавышаан. Тыва Республиканың Чазааның национал төлөвилелдерни боттандыраар эргелелинин удуртукчузу Самойлов Монгуш кожууннары кезип, хыналдаларны чорудуп эгелээн.

Чоокта чаа ол Өвүр, Мөңгүн-Тайга кожууннарга барып четкеш келген. Хыналданың түңнелинде

Өвүр кожуунда национал төлөвилелдерни амыдыралга боттандыраар ажил чогуур деңгелде

тургустунмааны илерээн. Кожуунда национал төлөвилелдерни харыылап турар специалистерниң чугаазы-биле алырга, амдыызында 200 хире кижии чээли алыр документилерни холга алган. А херек кырында бо хүннерге чедир чаңгыс-даа кижии чээли алыр күзелин илереди келбээн.

Аңаа деңнээрге, Мөңгүн-Тайга кожуунда күрүнениң бүдүрүлгелери болгаш хуу арат ажил-агыйлыг кижилер национал төлөви-

лелге идепкейлиг киржип, хөй түңнүг чээлилерни ап эгелээн. Ооң көскү чижээнге «Мөген-Бүрен» күрүнениң унитарлыг бүдүрүлгезин хамаарыштырып болур. Бүдүрүлгениң директору Өшкү-Саар Ооржак Тес-Хем кожуунда билдингир чылгычы Андрей Бызаакай-биле дугуржулга езугаар 100 баш чылгы малды садып алган, база ол ышкаш чүк сөөртүр «КАМАЗ» автомашинага чединген.

КУБ «Мөген-Бүренин» үлегерин эдерип, аныяк малчыннар Алена, Доржу Салчактар национал төлөвилелдерге көрдүнген чээли дузазы-биле 650 баш хойну садып алган. Ырак-узак, чедери берге кожуунда чурттап чоруур болгаш база-ла чүк сөөртүр «КАМАЗ» автомашинаны хергелеп турарлар. Ынчангаш чоокку үеде ук автомашинаны база садып алырыңа аныяк өг-бүлө бүзүрелдиг. Мөргөн ОНДАР.

Эрзин кожуунуң юбилейинге уткуштур

Амгы дөрт мурнады хөгжүдөр национал төлевилелдерни номчуп танышкаш, ону боттандыра дугайында хемчеглерни бодап, Тываның эрткен төөгүзүнче хая көрнүп, чамдык сактышкыннарны кылып көрей. Ол ышкаш мээң ажилдап чорааным Эрзин кожуун бо чылдың март 12-де тургустунганындан бээр 65 чыл, а мээң директорлап ажилдаан совхозум «Чаа орук» база 30 чыл болуп турар. Ооң барымдаазы кылдыр бо доктаалды айтып каайн.

Тываның Араттың Революстуг намының Төп комитетинин доктаалы № 10 (60): «Улуг кожууннарны бичелдир эде организастаар дугайында». Кызыл хоорай. 1941 чылдың март 12 хүнү. Тываның Араттың Революстуг намының Төп комитетинден доктадыры болза:

1. Барыын-Хемчик, Чөөн-Хемчик, Улуг-Хем болгаш Тес-Хем кожууннарны 10 кожуун кылдыр таарыштыр организастаарын доктадыр.

Эрзин кожуунга хамаарыштыр алыр:

5. Тес-Хем кожуундан тургустунган чаа кожуун Эрзиннің төвү Сарыг-Булун, эрги кожуунуң төвү Самагалдай хевээр эртар. С.Тока.

Күрүн архиви: фонд 92, Опись 1, черек 915 арын 41

Ындыг янзылыг тургустунган мал ажил-агыйлыг кожууннарга, ооң колхоз-совхозтарынга, албан ажилдарынга, организацияларга удуртукчу ажилдарга ажилдап чорааннар ону сактып, эрткен үелер-биле бо үелерни деңнеп көрүп, бодап оорары билдингир. Ындыглар база сактышкыннарны «Шын» болгаш өске-даа солуннарда бижи турлар боор. Республикага колхозтарны совхозтар кылдыр эде адап организастаар улуг ажилды эрткен вектин 70 чылдарының ортан үезинде чоруткан. Ынчаар тургускан 22 совхозтарның бирээзи — Эрзиннің «Чаа орук» совхозу. Ол үелерде тускай эртемниг кадрларның данзын, номенклатуразын, СЭКП райкомнарның баш бурунгаар кылып, көрүп алган, кымны каяа өөредир, кымны каяа ажилдадырын планнап алган боорун, партия үезинде ажилдап чорааннар эки билерлер. Көдээ ажил-агыйга хамаарыштыр алырга, ылаңгыя СЭКП райкомнарның бирги секретарьлары, көдээ ажил-агыйның кожуунда эргелел начальниктери ону харыылаар, олар обком партияның бюроларына чедир сүмелеп, бадыладыры албан болгаш шыңгыы негелделиг турган.

Ындыг номенклатурага база мээң адым турганы-биле мени чаа тургустунган «Чаа орук» совхозче чоруткан. Кожуун-даа, совхоз-даа мал ажил-агыйлыг, а мээң эртемим — агроном. Республиканың иштинге үстүкү, чугула болгаш харысалгалыг ажилдарга ажилдадыры, өөредип чорудары-биле мурнунда колхозту даргалап турган аныяк специалист, амгы үеде Республиканың Улуг Хуралының депутаты Владимир Туматович Хемер-оолду солуп, ол совхозка ажилдааным ол. Ооң мурнунда колхозту удуртуп-башка-

рып чораан даргалар, хоочуннар — Сакты-Сүрүннү, С.Комбуну бай-дагжылар чылы-биле сактып чугаалажыр чорааннар.

Мээң совхозту хүлээп ап турар үемде боттук дузаны, арга-сүмезин берип, негелдези улуг чораан удуртукчу даргаларымны маңа сагынмас аргажок. Оларга СЭКП Эрзин райкомунун секретарьлары: А.Ч.Монгуш, Д.Х. Ооржак, районнуң күүсөк даргазы Н.Б. Тырттык-Кара, көдээ ажил-агый эргелелинин начальниги, мал эмчизи эртемниг Н.К. Бегзи (амчок) база зоотехник Даваа-Самбуу Намдак хамааржыр, оларны бодап чоруур мен. «Чаа орук» — кожуунда эң-не улуг, хөй мал-маганныг совхоз. Шээр малдың баш саны 49 муң, чүгле хөй. Чылгы 500 ажыг, төвө 300 ажыг, инек 380 баш турган.

Бүгү-ле чүвени кадрлар шиитпирлээр дээрши. Чер ажилыга ажилдап чораан кижиге мал ажилдыг совхозту башкарынга бергедээшкннер турган. Ынчалза-даа хоочун, арга-дуржулгазы улуг, тус черниң байдалын эки билер, ада-өгбөзиден дамчып келген арга-мергежилдиг бригадирлер, малдың специалистери деткимче-дузаны берип келгенин уттур аргам чок. Оларга: кол зоотехниктер Б. Бумбажай, С. Парыш-оол, Севээн, дөрт хойжу бригаданың хөй арга-дуржулгалыг бригадирлери, Эрзин, Тес-Хемнің солагай талазында Ямалык, Бай-Хөлдүн, Тере-Хөлдүн чоогунче чыдар ховуларынга турган №1 хойжу бригадага Алдын-оол Соянович Соян, №2 бригадага хоочун чылгычы, республиканың алдарлыг чылгычызы чораан Бады-Хөө Ынаалайны оолу Кинаа Ынаалай база Виктор Хорлуу, Сөөлчер хемниң унунга кыштаг-чайлагларга №3 хойжу бригадага Ш.Дирчинчап, Иван Дупчур инек малды катый; Тарлашкын хемниң унунга, Хайыракан болгаш Бай-Дагның эдээнге №4 хойжу бригадага төвө мал-биле катый Байыр-оол Севилбаа болгаш өске-даа малдың специалистери: Зоя Атыын, Мария Азыраа, Лора Өдеген болгаш кандыг-даа соокта-изигде аъттыг чоруур, эр кижилерни ажар, шыдамыккай, мал эмчизи чораан, Улуг-Хемнің Баян-Кол чурттуг Шура эмчини малчыннар дыка-ла чугаалажып, мактаар чорааннар. Ол аныяк чорааш-ла чок болган.

Специалист кадрларның кызымак ажилынын түннелинде совхоз 1976-80 чылдарда малдан алыр продукцияны бүдүреринин-даа, садарының-даа планнарын ажыр күүседир турганнар. Совхоз 100

ЭКИ КЫЛГАН АЖЫЛ — ЭЛЕП ЧИТПЕС АЛДАР

хойдан ортумаа-биле 80-85 хураганны алырга, кожуунга куду көргүзүг дээр турган. Мал ажилдыг совхозка кол-ла чүвө мал чемин белеткеп алыры болгай. Сиген кезер шөлдер чүгле Тарлашкын хемниң аксында кезек черлер, Тестин солагай талазында бичи оймактар база хову сигени эки чылдарда эвээш, биче сигени чаш малга бээр кылдыр белеткеп алыр. Ол хову сигенин, малчыннары-биле кодан бүрүзүнге бир машина дүжөр кылдыр белеткеп алгаш, бо биске чедер, черле ындыг улус бис деп органын бригадир Алдын-оол Сояндан дыңнаан мен.

Берге чылдар, берге кыштаг-лаашкыннар тургулаан. Тодаргайлаарга, 1977 чылдың чазы келген. Хар эрип, чер одарлар аштып эгелзэн. Хеп-хенертен март 6-дан 9-ка чедир улуг харын улаштыр чагаш, хадыпкан. Малчыннарның мал одары-даа, аргыжарының оруу-даа чок. СЭКП райкомунун секретары А.Ч.Монгуш, обком партияның көдээ ажил-агый килдизинин даргазы М.Е.Серяков — үжелээ аалдарны арай деп чиик «УАЗ» машина-биле кезип көргөш, дүвүрелди чарлап, обком партияның бирги секретары Г.Ч.Ширшинге дыңнадып, дузаны дилзэн бис.

Оон түннелинде, Балгазындан «Революцияның чалбыжы» совхозтан 4 К-700 тракторларны, суланы дүн-хүн чокка чоруткан. Совхозтун бүгү специалистери, өске-даа ажилчыннар каш хонукта дүне-хүндүс ажилдап тургаш, малывысты хоратпайн бардывыс. Ийи неделя болгаш хар ага берген.

База бир таварылга: ол-ла чылдың чайынында оът-сиген эки үнүп, ногаарарып келгенин магадап турувуста, август айда 43-45 градус чедир изилкен, чаашкын болбаан. Чүгле ийи неделаның иштинде иззенинин түннелинде, хову сигени агарып, када берген. Сиген мал дуюнга сыйлып, хат уу-биле чуглуп турар апарган. Малды кыш ажыраы бергедзэн. Ак-Чыраадан, Убса-Нурдан хыыргыыш кезип хемчег алырга-даа, оон хоолулуг байдалы куду болур. Ону чиген мал суук мыяк өдөр, багайын көргөн бис.

Ам база Е.Серяков, И.Г.Лавриненко олар-биле чугааны кылып, совхозтун хоюнун чамдызын Көк-Тейнүн хөмүр-даш шахтазының чоогунче эккеп кыштадыр дугайында Г.Ч.Ширшинге дыңнадырывыска, ону кончуг деткип, Кызылдың улуг-улуг албан организация черлеринин удуртукчуларына түр үениң кышкы кажааларын туттурар, шэфке алыр

даалга-айтышкыннарны берген. Он муң ажыг эр хураганны, өглүг малчыннарга кадартып, оът-сигенин кажандан бээр мал чивзэн, баспаан ховуга — Кызыл чоогунга ынчаар кыштап алган бис. Ол ажилды хоочун малчын Соян Хорлуунун оолу, бригадир Виктор Хорлуу удуртуп кыштаан. Ынчалдыр ажилдап турганывысты Бай-Дагның малчыннары билер.

Малчыннарны организастап шилиринге Бай-Даг көдээ советтин даргазы Галина Чамзыевна Тойбааны, совхозтун коммунистер комитетинин даргазы К.Маажыйны айтыпас аргажок.

Мал чеминин чедишпезин, агаар-бойдустун кадыг-бергезин, өскерлип кээрин өөренип көргөш, Ямалык ховузуңга мал чеминге ажыглаары-биле көк-суланы, инек фермазынга ажыглап чарбалаары-биле арбайны чажып тараан бис. Оон түннели эки болган. Совхозта бар комбайннар база «Мерен» совхозтан ачылап алганывыс 4 комбайн турган. Олар күш четпейн баарга, база-ла «Революцияның чалбыжы» совхозундан 2 комбайны Чув директордан алгаш, тараавысты октябрь 8-те бүрүнү-биле ажаап алдывыс. Октябрь айның 10-нун хүнү турда Эрзинге улуг харын дүжүрүпкен. Мал чеминге ажыглаар тараавысты хар адаанче кирибейн, үезинде ажаап алканы дээш А.Ч.Монгуш мени «Тараалан черниң кижизи болгаш агроном адыңны көргүстүн, эр-кызын көзүлдү» деп мактаанын утпас мен.

Көдээ ажил-агыйны сайзырадыр, мал ажилындан хөй продукцияны алыры дээр-ле, бүгү чүзүн малды кадык болдурары. Малга халдавырлыг аарыгларны таратпас. Маңаа профилактиктиг ажилдарны үе-шаанда чорудар, холу-биле тудуп, эът-кежинге салаазын дегзип, эр малды чазаар, эмнерни таарыштырар специалистер мал эмчилери — ветеринарлар, эң-не чугула. Ындыг специалистерге хамаарыштыр Бурятияның Көдээ ажил-агый институтун ветеринария салбырын дооскаш, хөй чылдарда ажилдап чораан Эрзин районнуң улуг мал эмчизи (мал-маган аарыына удур ажил чорудар станция) Шыдар Мөнгеевич Монгушту, «Чаа орук» совхозтун улуг мал эмчизи Оюмаа Лойгуну, оон кады ажилдап чорааны эмчилерни, санитарларны мактавас аргам чок. Ол ышкаш совхозтун болгаш хуу кижилерин үрелген машина-техниказын билдили-биле септеп, бутка тургузуп, буянын чедирип чоруур, улус-чондан акша-көпөөк негеп, бодун үнээргетпес эмчи Оюмаа-

ның өөнүн ээзи, техниканың «эмчизи», инженер Алексей Эрелчинни Эрзинде танывас кижичок. Мээң ынчаар «аараан» машиналарымны шуут-ла балыг изи чок кылдыр септээн боорга, хүндүткел-биле адап, демдеглээр мен.

Хоорай-суурларның бажың-балгадын, кыска болгаш узун хуусаанын тудугларын, үүрмек септелгелерни кылырынга ужурудузалыг пилорамаларны ажилдадыр тудугнуң бригадирлери, мастерлер, прорабтар, амгы-даа үеде, эрткен-даа үеде, чугула кижилер олар болгай. Ындыг специалистерниң бирээзи Доржу Балдырович Чопуй. Ол бодунун тудуг пилорамазының девискээринге, малчыннарга, фермаларга, суур чонунун бажың печказын тударынга ажыглаар, шынарлы Саян артындан сөөртүп эккеп турарывыс тууйбуларга четпес дээрден башка, база-ла багай звес шынарлыг тууйбуларны эки быжырып, удур садып, орулганы база кирип ап турган.

Оон адазы Балдыр Чопуй республиканың ховар малы — төвени хөй чылда малдап, азырап өстүрген алдарлыг төвежи. Оон ажы-төлү, уруглары хөй хуу малды тудуп чоруурлар. Оон төвезин төрүдөр, дугун кыргыыр, бедик серилерлиг, тускай хана-карактаан кажаалыг чазаа Тарлашкын хемниң аксынга турган. Ол — Эрзин кожуунун, Бай-Даг суурунун, Тарлашкын дайынының төөгүзүн эки билер узун назылыг дириг херечи.

Үе-үе аайы-биле 70-100 чылдар эртерге, амыдырал хөгжүлдөзи ылап-ла өскерлир дээрзин төөгү айтып турар. Ол дарга эки ажилдаан, бо дарга багай ажилдаан деп шыдавас мен. Кандыг-даа үелерде кижичок амыдырал, эки чурттаары дээш кызып-кылайып чоруур.

Төөгүлүг, алдарлыг кылдыр ажилдап чораан удуртуп ажилдакчыларын, специалистерин, бригадирлерин, хоочуннарның чамдызы бистин аравыста чогу хомуданчыг. Ындыг-даа болза, кыска сактышкыннарны кылып, амгы бо хүннүн чугула, мурнады хөгжүдөр национал төлевилелдерни боттандыраарына улуг үлүг-хуузуң кириер, ада-иезиниң ажилхерзэн уламчылап чоруур аныяктар, оларның ажы-төлү кожуунунуң база совхозунуң юбилейлеринге хамаарыштыр сактышкыннарны кылып, меңээ каттыжар боор деп идегээр-дир мен.

Мартыс ДАПЫК,
күш-ажылдың хоочуну.
Кызыл хоорай.

ШАЛЫПЧЫ АЙНЫН ШААНЧАКТАРЫ

2006 чылдың июль ай дургузунда республиканың девискээринге Тыва Республиканың Чазааның доктаалы езугаар суглуг объектилерге онза болушкуннар болгаш айыыл-халапты болдурбас шалыпчы ай чарлаттыг турган.

Бо ай дургузунда профилактиктиг ажилдар чоруттунуп, янзы-бүрү хемчеглер кылдыганы. Чижээ, суглуг черлерге 150 рейд эрттирген, оларның аразындан 44-үн — хөлдөр девискээринге. Аңаа 421 ажилдакчыны хаара туткан, оон иштинден иштики херектер килдизинден 43 кижичок, өске албан черлеринден 62 кижичок киришкен база 69 автотехниканы ажыглаан. Рейдлер үезинде сугга айыыл чок чорукка 738 кижичок

өөрөткен, оларның 474-ү бичи уруглар. База ол-ла сорулга-биле 1124 кижичок лекция-беседаларны эрттирп, база тайылбырлыг чугааны чоруткан. Суг чанынга 1032 кижичок хуудустарны тараткан, оларның аразында 928 кижичок бичи уруглар.

Хем болгаш суг эринден 64 кижичок чайлаткан, оон иштинде 35 кижичок бичи чаштар, эзирик байдалга турган 29 кижичок суг чоогундан ыраткан.

Чүгле июль айда сугга 6 болушкун демдеглеттинген, оларның үезинде 7 кижичок айыыл-халапка таварышкан, оон иштинде 4 кижичок амы-тынындан чарылган (оларның аразында 2 бичи кижичок), 3 кижичок ис чок чиккен. Эрткен чылын шалыпкын ай үезинде 9 болушкун демдеглеттинген турган, ынчан

11 кижичок халапка таварышкан бооп турар, 6 кижичок (2 бичи кижичок) өлгөн, 5 кижичок амы-тынын камгалаан.

Бо чылын июль айда Чагытай хөлге Кызыл хоорай чурттуг 1986 чылда төрүтүнген кыс кижичок эзирик байдалга тургаш дүшкен. Июль 4-те сугга дүшкен 6 харлыг бичи оолдун сөөгүн июль 6-да тыпкан. Элегес хемге 1987 чылда төрүтүнген кыс уруг дүшкен турган, чылдагааны ам-даа тодараттынмаан. 1966 чылда төрүтүнген эр кижичок Целинная кудумчунун чоогунга Ёнисей суунга дүшкен, база-ла чылдагааны билдинмес. Кызылдың Набережная кудумчузунун чанынга 9 харлыг бичи оол сугга ойнап тургаш дүшкен. Каа-Хем кожуунга автомашиназы-биле ийи кижичок сугга дүшкеш,

амы-тынындан чарылган. Автомашиназының сугке кирген чылдагааны тодараттынмаан.

Хүндүлүг чонувус, ам-даа чай төнмээн, изиг хүннер моон сонгаар-даа келир болгай. Ынчангаш сугга эштип азы оон эринге тургаш база сугга хемелиг чорааш, кончуг озаарымчалыг болуп, бичи уругларны суг эринге азы эжиндирг үезинде хайгаарал чокка арттырбайн, сугга айыыл чок чоруктуң дүрүмнерин сагырын дыңнадып тур бис. Сугже азы хемче эжиндирип үнген хемге албан-биле сугдан камгаланыр дээрбектер база жилеттер кижичок саны-биле дүүштүр турар ужуруг.

Сугга айыыл-халап болган таварылгада азы кижичок дүшкен болза, Тываның дилеп-камгалаар отрядында дараазында телефоннарже долгаңар:

9-02-96, 3-50-26 азы «01».

Снежана ШОЙЗАТ.

Бойдус камгалалы: Төре-Хөл

БҮГҮ ТЫВАНЫҢ ЧЕРИ-ДИР

«Төре-Хөлге» кайыын-даа, даштыкыдан безин улус дыштанып кээп турар. Уруулар лагерлери база чайын ажыттына бээр. Республика даргалары янзы-бүрү «хемчеглерин» база эрттирер апарган. Бо интервью-чугааны кылыры чугула-дур деп бодааш, мындыг айтырыгларны салган бис: бойдустуң биосферлиг заповедниги «Убсунур ыйгылаажының» девискээринде турар бойдустуң тураскаалдыг чери Төре-Хөлдүң ажыггалының дугайында чүнү чугаалап болур силер; дыштанып келгеннерниң чурумунга база чыылдалар дугайында кожуун хуралының шиитпиринге база кожуун даргазының доктаалынга хамаарыштыр саналыңар кандыгыл; хөлдүң девискээрин чаагайжыдар, арыглаар талазы-биле бодалыңар; бо ажылдар багай деп «Плюс информ» солунуң шүгүмчүлээни чөптүг бе?

Мөңгө Майдыр – заповед-никтиң улуг күрүне инспектору: ЮНЕСКО-нуң Бүгү-делегейниң бойдус салгалының объектизи деп чарлааны Төре-Хөлдү ажыглаарының чурумун 2006 чылдың июнь 2-де кожуунга тодарадып доктааткан. Чонунуң дыштаныр зоназы бо, куштар чыгыр чер мында, маңаа балыктап болур, а маңаа чүгле шинчилелдер чорудар деп айткан. 14 хардан өрү назылыг улус маңаа келгенде 20, чик машиналар кээрге 50, улуг машиналарга 100 рубль төлээр дээн. Малчыннардаң, оларның өг-бүле кежигүннеринден, хоочуннардаң, бичиилерден, албан-ажыл кылып чоруурлардан төлөвир тыртпас. Бо чыылдалар хоойлу-дүрүмге дүгжүп турар. Мону «Информ» солун эки билбээн хевирлиг. Милиция болгаш заповедник ажылдакчылары чурум тудуп турар. Ынчалза-даа дыштанып келген кижилер дүрүмүңүрүп турар-дыр. Бок көвүдөп, хөлдү анаа-ла канчаар-даа ажыглаар чер кылдыр көрүп турар. Пенсия фондунуң, рессерикомиссариатының безин ажылдакчылары боттарының чыыжын куш чыгыр зонага эрттиргенин чүү дээрл? Төре-Хөл дээрге онзагай чер дээрзин улустуң билбэзи чөгөнчиг-дир.

Павел Баадыр – көдээ ажыл-агый килдизиниң даргазы: чыыл-

даларны хөлдү чөп ажыглаарынга ажыглап турар болгай. Оларны эки ажыглаар арга бар. Бичежек хевирниң турбаазында-даа ажы-дып болгай. Шүгүмчүлелди өөренип көөр, чедир билдинмээн болза, айтыр, чогум четпестерни эдип ажылдаза эки боор.

Аракчаа Алдын-оол – Мөрөн сумузунда хууда ажыл-агыйлыг малчын: Төре-Хөл дээрге кайгамчык чараш, арыг суглуг, балык-байланың, куш ораны чер-дир. Сөөлгү үеде хөлдү бокталдырып турарыңа бистиң черниң малчыннары дыка-ла таарзынмас-тыр бис. Бо хөлдүң камгалалыңа ки-чээңгей салбас болза ат болган, дыштанып келген кижилерниң соонда хөй арага шилдери, бок артып каар-дыр. Сөөлгү үеде даштыкылар безин кээп турар, а олар моторлуг хемелерлиг, водолаз хеп-сыныгы боор, суг дүвүндө улуг дээн балыктарны адып-боолап турар.

Маңаа чурум тудар кижилер эки ажылдазын, херек көргүзүг, айтыкчы демдектерни кылзын. Оор-сук безин болуп турар апарды.

Байдал мынчаар турар чүве болза, Чазак Даргазынга чедир хомудап, хөлче ийи-үш чыл дүргүзүндө кижиге хемчег алдыртырын дилээр бодап турар апардывыс.

Иштики херектер килдизиниң чамдык ажылдакчыларының саналдары: чамдык дыштаныкчылар кайы-хамаанчок балыктаар, чорумалдар чоок-кавыда аалдардан мал оорлаар-дыр. Хөлдүң девискээрин хамаарышкан суурларга, организацияларга быжыглаар, заповедник ажылдакчылары ажылын дыңзыдар, акша чыып турар болганда, дыштаныр байдалдарны экижидер, бок төгөр тускай черлерни кылыр. Арыглаашкыңа ажыл чок кижилерни ажылгазо чогуур.

Биза Самбуу – кожуун чагыргазының херектер эргелелиниң даргазы: 2003 чылда-ла хөлдүң ажылгалын чурумчудар дугайында шиитпир үнгөн турган. Ол эргижирээн чадавас. Амгы шиитпирни күүседир ажылдарны шуптувус күүседир ужурулг бис. Демги солунда мындыг ажылдар соксаан деп турары ыңаа дүүшпес-тир.

Март-оол Бурен – кожуун чагыргазының экономика айтырыгларының талазы-биле оралакчызы: Төре-Хөлге дыштанылган сезону июнь 20-ден август 15-ке чедир болур. Россиядан бээр улус кээп турар чер-дир. Маңаа дыштанылган лагерин ажыдар сорулгалыг акша-көпөөк алган А. Лойгу ону организастап шыдаваан. Республиканың Бойдус камгалаар яамызын таварыштыр 100 муң рубльди аңгылаан соонда, Төре-Хөлге экологтук лагерни ажыткан. Доктаамал харылзаа, чырык ында бар, аалчылар хүлээп алыр өглер, аш-чем белеткээр черлер кылдынган. Турисчи маршрут ажыдар талазы-биле ооң яамызы ажылдап турар.

Янзы-бүрү улустуң бодалдары, сумелери мындыг-дыр. Немелде хемчеглер алдынар, ажыл чедиршигин болур дээрзинге бүзүрөп каалыңар.

Халарбаа КАРА-ООЛ.

Красноярскинниң күрүнениң башкы университеди

ККБУ — Сибирьниң бир хоочун өөредилге чери. Ол Россияның эң шыырак дээн 5 башкы университеттериниң санында кирип турар.

2006-2007 өөредилге чылында ККБУ-нуң Кызылда төлээ чери телевидение бот-өөредилге-биле дараазында мергежилдерге сургуулдарны хүлээп ап эгелээн:

1. Төөгү башкызы. Бо мергежилге дээди эртемниг азы башкы училищезин (колледжизин) дооскан база 11 класс доосканнарны хүлээп алыр.

2. Педагогика болгаш психология (педагог-психолог). Бо мергежилге дээди эртемниг азы башкы училищезин (колледжизин), эмчи училищезин доосканнарны база 11 класс доосканнарны алыр.

3. Менеджмент организациязы (ажыл-агый, бүдүрүлгө, организациялар удуртукчуларын белеткээр). Дээди эртемниг азы тускай ортумаа эртемниг кижилерни алыр.

Херек документилер:

билдиришкен (тускай хевирниң);
4 чурук (3/4 см);
аттестат;
диплом (капсырылганы-биле кады);
нотариуска бадыткаттыңан дипломнуң 2 хоолгазы;
медсправка (форма 086-У);
күш-ажыл дептеринден ушта бижилге (ажылының кадрлар килдизи таңмалап бадыткаар);
өгленишкен дугайында херечилел хоолгазы (фамилиязы өскерилгенде);
скорошиватель-папка;
паспорт.

Башкыларны, эмчилерни болгаш өске-даа ажылда кижилерни өөрениринче чалап тур бис!

Документилерни сентябрь 1-ге чедир дараазында адреске хүлээп ап турар: **Кызыл, Калинина, 16, Машзавод бажыңы, 3 дугаар каът, хүннүң-не 10 шактан 17 шакка чедир хүлээп алыр.**

Телефон 1-27-75.

Бадыткап турар

Август 10-дан 15-ке чедир ОШАЧКИ-ниң болгаш орук-патруль албанының ажылдакчыларының Кызыл хоорайга транспортту эзирик башкарып чораан 80 чолаачылар туттурганнар. Эзирик кижилер сергедир черге 39 чадаг кижилерни чедирген болгаш 883 административтиг протоколдарны тургускан.

Эзирик транспортту башка-

рары — кем-херек үүлгединге хамааржыр дээрзин билбес кижилер чолаачылар эвес-ле болгай. Ынчалза-даа ону сагывайн турарын үстүндө сан-чурагайлар бадыткап турар. Ооң-биле чергелештир эзирик чадаг кижилерниң буруузу-биле болуп турар озал-ондак сөөлгү үеде көвүдөп турар.

Бистиң корр.

Санал-онал

Бистиң бурунгу тыва чонувус, ада-өгбелеривис шаг-төөгүдөн бээр арагага тура чок чораанын төөгү бадыткап турар. Араганы чүгле 40 хардан улуг назылыг кижилер ужуз дээш амзап чораанының ужу-кыдын көрүп чордум.

Тывалар хуу, көшкүн амыдыралдыг чораан үеде, өг бүрүзү мал-маганның, божа-хойпактыг чораан. Хойтпаа дола бээр, тиккеш, арагазын савалап каар, ону тоор, ижер кижиге-даа чок турган. Улуг улустуң кылыры сиген кезер, тараа суггарар дээш, ажыл-ла хөй. Кадайлар алгы-кежин идээлеп этээр, уруг-дарыынга идик-хеп даараар. Оларның арагалап турганын кижиге көрбөс, ийи-чаңгыс улуг ашактар хөрөңгилеп чор мен деп келирге, арагазы бар болза, оларга ап бээр, а чок болза, хойтпаан тип бээр чораан. Олар арагазын ишкеш, чалчыттынып шуугавас-даа, анаа оожум чортуп чана бээр.

А калбаа-биле грага ижер чорук 1960 чылдарның төңүзү, 1970 чылдарның эгезинге хамааржыр. Ам мырыңай шуут-ла улуг-бичевис хамаанчокка арагага сундугуп, үргүлчү-ле ижер ынак сук-

сунувус апарганы чажыт эвес-ле болгай. Бадыткалы кылдыр көдээ суурларда-даа, төп хоорайларда-даа улуг-бичи эзирик кижилерни хөйү-биле көрүп болур апарган.

Сөөлгү үеде технар араганы биле тура-ла ишкеш, хораннанып турар апарган-дыр бис дизимзе меге эвес. Сайгарлыкчылардан аш-чем аймаан кызып чээп алгаш, ону технарга орнап ижер чорук база тыпты берген. Чамдык чазый-хоптак кижилер аш-чем барааннары аппаарга, ыштаан колбасадан эккел суг дигилээрлери база бар. Тываның кайы-даа суурларында технарны болгаш пивону дүн-хүн дивейн садып турарындан хамык-ла кем-херек үүлгединиш-киннериниң болуп турар чылдагааны ында. Оон аңгыда аныяк-чалыы назынындан, ада-иезинден, акы-дуңмаларындан, ажы-төлүндөн чонунуң чарлыг турары дыка-ла хомуданчыг.

Амгы үеде көдээ суурларда, кожууннар төптеринде-даа пенсия, пособие үнгөн хүннерде бүдүн суурлар динирей бээр — бир-ле байырлал болган чүве ышкаш апарганы — чаңчылчаан. Ооң ужуң кем-херек үүлгедир чоруктар чылдан чылче көвүдөп турар. Амгы шагның аныяк-өскени кончуг ижер апарган дижит бис, улуг кижилерниң база ижип кээрин олардан дудак чок деп санал чоруур мен. Бүдүн Тыва калбаа-биле ижип турар деп база шыдавас мен, чамдык эзирик кижиге көзүлбөс суурлар база бар, аңаа Таңды кожуунуң Балгазын, Кызыл-Арыг, Бай-Хаак суурларны адап болур.

Шагда куда-дой болганда, кижини сөөлгү орукче үдөп турда, хөй кижиге чыылбас, чүгле хамаарылгалыг улус чыгыр турду. Бистиң суурда ыңдыг эвес, бүдүн суур ынаар көже бээр апарган багай чаңчыл тыптып келгенин улуг

улус бо-ла чугаалажыр-дыр.

Мен Таңдыда Балгазынга, Владимировкага куда-дой болган, кижиге-даа ажааган черге барып чордум. Куда-дойну ыры-шоор, танцы-сам, каткы-итки-биле эрттирер кончуг чурумунг чон болду. Кижини сөөлгү орукче үдээндө хамааржыр кол кижизинге эккелген аш-чемин, арага-дарызын хүлээди бээр чорду.

Бисте ыңдыг эвес, эккелген арагазын качыгдан кижиге ижер-ишпес-даа болза, куткаш сунар. Мооң ужуң арагалаашкын оон эгелээр, оон кадында мананган улус база бары илден, көскүзү кончуг. Оон ыңай оолдар, кыстары-ыстың чаңгысклассчылары база келир, качыгдан эш-өөрүңге чедер-четпес чүүлдерни кылырынга дузалажыптары эки чорду. Ынчалза-даа оларның аразында өөдөжоттар база бар. Араганы эңдере-чаза меннип алгаш, чок болган кижиниң бажыңында орун-

дөжек кырында идик-хеви-биле чыдып алган тепкиленип, чараа-дымаазы төктү берген, оода анаа чытпас, орус-тыва сөстөр-биле улус сөглөп, чалчыттынып чыдар аныяк уруглар бар апарганы улуг-бичи улуска болгаш эш-өөрүңге дыка-ла эпчок чорду.

Качыгдал, ажыг-шүжүгнү үлө-жиң келген кижиге чонун хүндүлөп, эш-өөрүңге эки дузалажып каар болза, оон артык эки чүү боор. Өске чонунуң чаагай чаңчылдарын көрүп өөренип ап чоруулуңар. Мен бо чүүлүмде тыва чонумну бактаар дивейн, херек кырында бар четпес талалары-ысты эскергеним-биле бижээним бо. Ынчангаш араганы дүн-хүн дивейн садарын чурумчутса кандыг ирги деп саналымны илередикседим.

Ояа АМАЙ-ООЛ,

күш-ажылдың хоочуну.

Гонорарын солунумга арттырдым.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.
Кол редактор Артур ХЕРТЕК.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

Кол редактор — 1-01-35, кол редакторнуң оралакчызы — 1-19-87, 1-40-77, тел/факс (394-22) 1-17-94, бухгалтерия — 1-17-91.
КИЛДИСТЕР: нийтигел-политиктиг килдиз — 1-18-10, культура, өөредилге — 1-03-88, чагаа — 1-03-87, көдээ ажыл-агый, үлетпүр килдизтери — 1-17-09.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар. Неделяда үш катап үнөр. Хемчээли парлаан 3 ама.

Тираж 8131. Чагыл 100.

ШЫН
e-mail: shyn@tuva.ru Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

АГАР САНЫБЫС: № 40703810400000010000 Б ОАО Банк "Тувакредит", Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.

Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш массалыг коммуникациялар херектериниң талазы-биле яамызының Ортаагы Сибирьде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солуну 2004 чылдың май 14-те эде бүртүккэн.

Херечилелдин дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 10002, 10003.

ТР-ниң Парлалга болгаш массалыг коммуникациялар талазы-биле агентилелиниң типографиязынга парлаан (Кызыл, Щетинон-Кравченко, 1). Солунда парламенттин материалдарының авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыңан саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадыгылары дээш авторлар боттары харыылаар.